KREATIV IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI VA UNING YALPI ICHKI MAHSULOTGA TA'SIRI

Babayeva Nargiza Muzafarovna
i.f.d. (DSc),
Qo'qon davlat universiteti kafedrasi professori v.b.

Annotatsiya. Maqolada kreativ iqtisodiyotning mazmuni, jahon miqyosidagi ko'lami hamda uning yalpi ichki mahsulot (YAIM) shakllanishiga ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi. O'zbekistonda ijodiy industriyani rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va mavjud imkoniyatlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kreativ iqtisodiyot, ijodiy industriya, yalpi ichki mahsulot, intellektual mulk, raqamlashtirish, qo'shilgan qiymat, inson kapitali.

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda jahon iqtisodiyotida bilim, ijod va intellektual mulkka asoslangan yangi tarmoq — kreativ iqtisodiyot tobora muhim o'rin egallab bormoqda. Ushbu tushuncha ilk bor britaniyalik iqtisodchi Jon Xokins tomonidan 2001-yilda ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u inson ijodi va g'oyalarini iqtisodiy qiymatga aylantiruvchi faoliyat turlari majmuini anglatadi. Kreativ iqtisodiyot tarkibiga reklama, me'morchilik, dizayn, kino va audiovizual mahsulotlar, musiqa, nashriyot, dasturiy ta'minot, video o'yinlar, hunarmandchilik hamda madaniy va san'at sohalari kiradi. Ushbu tarmoqlarning umumiy jihati shundaki, ularda asosiy ishlab chiqarish resursi sifatida moddiy xomashyo emas, balki inson tafakkuri, iste'dodi va bilimi maydonga chiqadi.

An'anaviy tarmoqlardan farqli o'laroq, kreativ industriya yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, kam resurs sarflagan holda katta daromad olish va atrof-muhitga nisbatan kam zarar yetkazish imkoniyati bilan ajralib turadi. Aynan shu xususiyatlari sababli ko'plab davlatlar kreativ iqtisodiyotni barqaror rivojlanishning strategik yo'nalishi sifatida e'tirof etmoqda.

Xalqaro tashkilotlarning baholashlariga ko'ra, kreativ iqtisodiyot bugungi kunda jahon iqtisodiyotining sezilarli qismini tashkil etadi. YUNESKO ma'lumotlariga muvofiq, madaniy va ijodiy industriyalar yiliga taxminan 2,3 trillion AQSH dollarlik daromad keltirib, dunyo yalpi ichki mahsulotining qariyb 3,1 foizini ta'minlaydi hamda global bandlikning 6,2 foizini o'zida jamlaydi. Bu ko'rsatkichlar ijodiy sohaning nafaqat madaniy, balki yirik iqtisodiy ahamiyatga ham ega ekanligini tasdiqlaydi.

BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) tomonidan 2024-yilda e'lon qilingan "Creative Economy Outlook" hisobotida keltirilishicha, turli mamlakatlarda kreativ iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi 0,5 foizdan 7,3 foizgacha, bandlikdagi ulushi esa 0,5 foizdan 12,5 foizgacha o'zgarib turadi. Ushbu farqlar har bir davlatning iqtisodiy tuzilishi, raqamli infratuzilmasi va madaniy siyosatiga bog'liqdir. Shu bilan birga, ijodiy mahsulotlar bilan xalqaro savdo jadal o'smoqda: 2022-yilda ijodiy xizmatlar eksporti 2017-yilga nisbatan 29 foizga ortib, 1,4 trillion dollarga yetdi, ijodiy tovarlar eksporti esa 19 foizga oshib, 713 milliard dollarni tashkil etdi. Bundan tashqari, ijodiy xizmatlarning umumiy xizmatlar eksportidagi ulushi so'nggi o'n yilda 12 foizdan 19 foizgacha ko'tarildi.

Kreativ iqtisodiyotning iqtisodiy tahlilida uning tarkibiy qismlarini to'g'ri tasniflash muhim ahamiyatga ega. UNCTAD metodologiyasiga ko'ra, ijodiy industriyalar bir necha guruhga bo'linadi: madaniy meros (hunarmandchilik, an'anaviy madaniy ifodalar), san'at (vizual va ijroviy san'at), ommaviy axborot vositalari (nashriyot, audiovizual mahsulotlar)

hamda funksional ijod (dizayn, reklama, me'morchilik, raqamli mahsulotlar). Bunday tasnif sohaning statistik hisobini yuritish, uning YAIMdagi ulushini aniqlash va maqsadli davlat siyosatini ishlab chiqish imkonini beradi. Tarkibiy tahlil shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda ijodiy xizmatlar ulushi yuqori bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlar ko'proq ijodiy tovarlar, jumladan hunarmandchilik mahsulotlari eksportiga ixtisoslashgan.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar kreativ iqtisodiyotning eng kuchli o'zgartiruvchi omiliga aylandi. Internet va mobil platformalar ijodiy mahsulotlarni yaratish va tarqatish xarajatlarini keskin kamaytirib, ijodkorlar uchun global bozorlarga chiqish imkonini yaratdi. Masalan, oqim (streaming) xizmatlari bugungi kunda jahon musiqa bozori daromadlarining qariyb uchdan ikki qismini ta'minlamoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari esa kontent yaratish, tahrirlash va auditoriyani tahlil qilish jarayonlarini yangi bosqichga ko'tarmoqda.

Ayni paytda raqamlashtirish bir qator yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda: kontent sifatini nazorat qilish, mualliflik huquqini himoya qilish, shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi hamda yirik raqamli platformalar tomonidan bozorning monopollashuvi. Shu bois ijodiy iqtisodiyotning adolatli va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlash uchun samarali huquqiy tartibga solish mexanizmlarini shakllantirish zarur bo'lmoqda.

Jahon amaliyotida kreativ iqtisodiyotni rivojlantirishning turli muvaffaqiyatli modellari mavjud. Filippinda ijodiy iqtisodiyot YAIMning 7 foizdan ortig'ini tashkil etib, mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmog'iga aylangan. Janubiy Koreya o'zining "madaniy to'lqin" (Hallyu) siyosati orqali musiqa, kino va o'yin-kulgi sanoatini global eksport mahsulotiga aylantirib, milliy brendini mustahkamladi. Buyuk Britaniya esa ijodiy industriyalarni alohida iqtisodiy ustuvorlik sifatida e'tirof etib, ularni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus institutsional tizim yaratdi. Ushbu tajribalardan ko'rinadiki, ijodiy iqtisodiyotning muvaffaqiyati ko'p jihatdan davlatning izchil siyosati, intellektual mulkni himoya qilish va inson kapitaliga sarmoya kiritishga bog'liqdir.

Kreativ iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotga ta'siri bir necha kanal orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, ijodiy tarmoqlar yuqori qo'shilgan qiymat yaratadi, chunki yakuniy mahsulot narxining katta qismi xomashyo emas, balki intellektual mehnat va brend hisobiga shakllanadi. Ikkinchidan, ushbu soha yuqori malakali, ijodkor va raqamli ko'nikmalarga ega kadrlar uchun ish o'rinlari yaratadi, bu esa mehnat unumdorligi va aholi daromadlarining oshishiga olib keladi.

Uchinchidan, kreativ industriya eksport salohiyatini kuchaytiradi va mamlakatga valuta tushumlarini ta'minlaydi. To'rtinchidan, ijodiy soha turizm, ta'lim, axborot texnologiyalari va savdo kabi tarmoqlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning rivojiga turtki beruvchi multiplikativ (ko'paytiruvchi) samara hosil qiladi. Beshinchidan, raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalari kreativ mahsulotlarni yaratish, tarqatish va iste'mol qilish jarayonlarini tubdan o'zgartirib, sohaning o'sish sur'atini yanada tezlashtirmoqda. Mazkur kanallarning birgalikdagi ta'siri pirovardida iqtisodiy o'sish va tarkibiy modernizatsiyaga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham ijodiy iqtisodiyotni rivojlantirishga davlat siyosati darajasida katta e'tibor qaratilmoqda. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda kreativ industriya mamlakat yalpi ichki mahsulotining atigi 1,46 foizini tashkil etgan bo'lsa, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida bu ko'rsatkichni 2030-yilga qadar 5 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Hozirgi kunda respublikada 14 mingdan ortiq kreativ korxona faoliyat yuritib, ular 100 mingdan ziyod kishini ish bilan ta'minlagan.

Sohani rivojlantirishda zarur huquqiy bazani mustahkamlash, texnoparklar va kreativ klasterlar tashkil etish, IT Park kabi institutlar faoliyatini kengaytirish muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. 2024-yilda Toshkent shahrida o'tkazilgan IV Butunjahon kreativ iqtisodiyot konferensiyasi mamlakatning bu boradagi xalqaro nufuzini oshirdi. Shuningdek, O'zbekiston UNCTADning 2024-yilgi kreativ iqtisodiyot bo'yicha global so'rovnomasida ishtirok etgan

davlatlar qatoridan o'rin egalladi. An'anaviy madaniy tadbirlar — xalqaro baxshichilik, hunarmandchilik va raqs festivallari, Toshkent xalqaro kinofestivali — nafaqat madaniy qadriyatlarni targ'ib etadi, balki turizmni rivojlantirib, mahalliy hunarmandlar uchun yangi bozorlar yaratadi.

O'zbekiston iqtisodiyotining umumiy hajmi so'nggi yillarda barqaror o'smoqda: 2024-yilda mamlakat yalpi ichki mahsuloti qariyb 115 milliard AQSH dollarini tashkil etib, real o'sish sur'ati 6,5 foizga yetdi. Bunday o'sish sharoitida iqtisodiyotni xomashyoga bog'liqlikdan xalos etib, uni bilim va ijodga asoslangan tarmoqlar hisobiga diversifikatsiya qilish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Aynan shu nuqtayi nazardan, kreativ industriyaning YAIMdagi ulushini hozirgi 1,46 foizdan 5 foizga yetkazish maqsadi nafaqat madaniy, balki strategik iqtisodiy ahamiyatga egadir.

Shu bilan birga, O'zbekistonda kreativ iqtisodiyot bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ular orasida soha bo'yicha ishonchli statistik ma'lumotlarning yetishmasligi, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish tizimining hali to'liq shakllanmaganligi, moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi hamda zamonaviy ijodiy va raqamli ko'nikmalarga ega kadrlar tanqisligini ko'rsatish mumkin. Bu muammolarni bartaraf etish uchun statistik hisobni takomillashtirish, mualliflik huquqini kuchaytirish, ijodiy startaplarni qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim tizimida kreativ kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, kreativ iqtisodiyot sof iqtisodiy ko'rsatkichlardan tashqari muhim ijtimoiy vazifalarni ham bajaradi. U yoshlar va ayollar uchun moslashuvchan ish o'rinlari yaratib, ularning mehnat bozoridagi faolligini oshiradi, milliy madaniy o'ziga xoslikni saqlash va targ'ib etishga xizmat qiladi hamda hududlarning notekis rivojlanishini yumshatishga ko'maklashadi. Ayni paytda ijodiy soha resurs tejamkor va ekologik toza tabiatga ega bo'lganligi sababli barqaror rivojlanish maqsadlariga to'liq mos keladi. Shu bois kreativ iqtisodiyotni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish, balki inklyuziv va barqaror taraqqiyot vositasi sifatida ham qaralishi lozim.

Yuqorida sanab o'tilgan muammolarni bartaraf etish va sohaning salohiyatidan to'liq foydalanish uchun bir qator chora-tadbirlar tavsiya etiladi: kreativ industriya bo'yicha milliy statistik hisobni xalqaro metodologiya asosida yo'lga qo'yish; intellektual mulk va mualliflik huquqini himoya qilish tizimini mustahkamlash; ijodiy startaplar va kichik korxonalarni imtiyozli moliyalashtirish hamda grantlar bilan qo'llab-quvvatlash; ta'lim muassasalarida kreativ va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish; kreativ klasterlar va texnoparklar tarmog'ini kengaytirish. Mazkur yo'nalishlardagi izchil siyosat ijodiy iqtisodiyotning YAIMdagi ulushini sezilarli oshirishga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, kreativ iqtisodiyot zamonaviy dunyoda iqtisodiy o'sishning eng istiqbolli omillaridan biriga aylanib bormoqda. U yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, malakali ish o'rinlarini ta'minlash, eksportni rag'batlantirish va boshqa tarmoqlarni jonlantirish orqali yalpi ichki mahsulotning o'sishiga bevosita hissa qo'shadi. O'zbekiston uchun ijodiy industriyani jadal rivojlantirish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, uni innovatsion va bilimga asoslangan model sari yo'naltirish hamda mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas. – London: Penguin Books, 2001.
2. UNCTAD. Creative Economy Outlook 2024. – Geneva: United Nations, 2024.
3. UNESCO. Re|Shaping Policies for Creativity: Addressing Culture as a Global Public Good. – Paris, 2022.
4. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-